

Päivi Kaiponen ja Jarmo Saarti

KIRJASTOT VÄYLÄNÄ KOHTI AVOINTA JA TASA-ARVOISTA TIEDETTÄ

Terveisiä LIBER- ja IFLA-konferensseista

LIBER piti vuosikokouksensa kesäkuussa Dublinissa ja IFLA kutsui kirjastoalan elokuussa helteiseen Ateenaan. Molemmissa teemoina toistui avoin tiede sekä totuutta ja tietoa vaarantavat uhat. Esillä oli myös tarve uskaltaa: Teemaa tiivistä osuvasti IFLA:n puheenjohtaja Glòria Pérez-Salmerónin sanat: "Älkää arastelko, olkaa rohkeita".

LIBER: "Research Libraries for Society", 26.-28.6.2019

LIBERin vuosikokous teemalla *Research Libraries for Society* järjestettiin tänä vuonna Dublinissa, Trinity Collegen arvokkaissa puitteissa. Kokoukseen osallistui 480 kirjastolaista 34 eri maasta.

Tieteellisille kirjastoille parasta antia LIBERissä on moniääninen keskustelu kulloisestakin pinnalla olevasta aiheesta sekä lukuisat inspiroivat puhujat.

Kokouksen kongressivastaanotolla Trinity Collegen Dining Hallissa Irlannin tasavallan entinen presidentti Mary Robinson piti vaikuttavan kongressin teemaan liittyvän puheen ilmastonmuutoksesta ja sen vaatimista tarvittavista välittömistä toimista. Tässä niin tutkimuksella kuin myös kirjastoilla tutkimustiedon avaajina ja välittäjinä on merkittävä rooli.

Kongressin päätti Oxfordin yliopiston Bodleyn kirjaston kirjastonhoitaja Richard Ovenden taitavasti laaditulla esityksellä *Bits and Votes: The Role of*

Libraries and Archives in Open Societies. Ovendenin mukaan totuus on jatkuvasti uhattuna. Totuutta puolustavat kirjastot ja arkistot ovat olennainen osa demokratian perustaa, kuten tietysti myös lehdistön vapaus. Hän nosti esiin historian aikana tuhottuja kirjastoja ja arkistoja, viimeisimpänä Bosnian kansalliskirjaston tuhon vuonna 1992, jolloin suuri osa Bosnian muslimien historiaa katosi. Kun kirjastonhoitajat ja palomiehet yrittivät pelastaa kirjaston aarteita, serbialaiset joukot surmasivat heitä.

Nyt digitaalisen kulttuurin aikana totuuden turvaajan rooli korostuu mm. verkkoaineistojen tallentajana ja haravoijana. Ovenden nosti Trumpin vaalikampanjan ja Brexit-vaikuttamisen ohella esiin tapauksen, jossa silloinen Britannian tuleva pääministeri Boris Johnson pyrki peittämään poliittista möhlyystänsä poistamalla harkitsemattoman ja harhaanjohtavan twiittinsä. Britanniassa twiitit tallennetaan – historiaa ei tältä osin voi itse muuttaa. Myös Suomessa Kansalliskirjas-

to haravoi keskeisiä verkkoaineistoja, myös sosiaalisen median keskusteluja tulevaisuutta varten ja aineistoja saa käyttöönsä Vapaakappalekirjastoissa, Eduskunnan kirjastossa ja Kansallisessa audiovisuaalisessa arkistossa.

Vaikuttamisopas tekijänoikeusdirektiivin kansalliseen lainsäädäntöön

Osallistuimme juridiikkaryhmän Pekka Heikkisen kanssa ennen varsinaista konferenssiohjelmaa *How European Policies and Legislation Affect Academic Library Leaders and Recent Changes to Copyright, Public Sector Information and Horizon Europe* -työpajaan.

Työpajan keskustelujen pohjalta on ilmestynyt LIBERin suositus kirjastoille tekijänoikeusdirektiivin kansalliseen lainsäädäntöön vaikuttamisesta. Vaikuttamistyön tueksi on laadittu yleis-tajuinen opas: <https://libereurope.eu/blog/2019/07/30/librarians-your-profession-needs-you-to-advocate-for-libraries-research/>.

LIBER korostaa, että kaikkien kirjastolaisten on hyvä pyrkiä vaikuttamaan siihen, mihin suuntaan kansallista säätelyä viedään. Erityisesti tiedonlouhintaan liittyvät oikeudet ovat keskeisiä. Suomessa on parhaillaan menossa tekijänoikeusdirektiivin kansalliseen säätelyyn kohdistuva työ. STKS:n juridiikkaryhmän Pekka Heikkinen ja Soile Manninen ovat osallistuneet mm. OKM:n järjestämiin työpajoihin.

Kultainen vai vihreä linja?

Kirjastoilla on pyrkimys reiluihin avoimen julkaisemisen ehtoihin eikä niillä ole halua mahdollistaa uusia nykyisen kaltaisia, kustannuksia nostavia mekanismeja. Avoimen julkaisemisen osalta ei kuitenkaan ole olemassa kirjastojen selkeää yhteistä linjaa siitä, miten niiden tulisi vastata avoimuuden haasteisiin.

Avoimien tieteiden ja Plan S sekä Ruotsin Elsevier-neuvottelujen sopimukseton tilanne olivat esillä useissa esityksissä. (Avoimesta monografiajulkaisemisesta lisää Marja Hirnin ja Irene Ylösen artikkelissa tässä lehdessä.)

Tukholman yliopiston rehtori Astrid Söderbergh Widding liitti keynote-puheessaan avoimen julkaisemisen kultaisen linjan puolesta, todeten kysyttäessä vihreän linjan kuluva menneisyyteen.

Saksalaisten kirjastojen esityksessä *Deep-Green – Open Access Transformation* tuotiin esiin mielenkiintoisia vihreän avoimen julkaisemisen hankkeita. Kultaisen linjan sopimusten kustannukset ja niihin liittyvät ehdot epäilyttävät useita kirjastoja myös täällä Suomessa ja yleisesti katsotaankin panostusten vihreään linjaan olevan tarpeellista erityisesti siirtymäkaudella kohti aitoa avoimen julkaisemisen kulttuuria.

Muuttuvan kentän tulevaisuuden haasteet

Tutkimuspalveluiden kehittämisen näkökulmasta mielenkiintoinen esityksen

piti Southamptonin Solent yliopiston IT- ja kirjastopalveluiden johtajan Roman O’Beirne. Curating the Dynamic: Future Challenges of Shifting Landscape pohjautui 35 kirjastonjohtajalle ja muille akateemisille toimijoille suunnattuun verkossa toteutettuun Delphi-tutkimukseen, jossa selvitettiin tulevia skenaarioita kirjastojen johtamisesta, henkilöstön osaamisen kehittämisestä ja näkemyksiä kirjaston toimintaympäristön muutoksista. Keskeisinä havaintona ja haasteina hän nosti esiin kolme asiaa:

1. Avoimen tieteen politiikat ja strategiat ja niihin liittyvä monitulkintaisuus
2. Niiden syvälinen vaikutus kirjastojen toimintaan – onko sitä?
3. Näkevätkö yliopistojen johto ja niiden kirjastojen johtajat nykyisellään riittävässä määrin digitaalisen tutkimusympäristön vaikutusten kiireellisyyden ja tärkeyden kirjastojen toiminnan kehittämiselle?

Tulevaisuuden osaamisvaatimukset nopeasti muuttuvassa toimintaympäristössä ovat keskeisesti esillä myös seurassamme käytävässä keskustelussa ja koulutuksissa.

IFLA: Libraries: Dialogue of Change, 24.-30.8.2019

IFLA ylittää laajuudellaan LIBERin – 3500 osallistujaa 140 maasta. Helteinen viikko tarjosi monipuolisen ohjelman sekä luonnollisesti IFLAN

viralliset vuosikokousosuudet.

IFLAN nykyiselle puheenjohtajalle Glòria Pérez-Salmerónille tämä oli kauden viimeinen kokous. Hänen kaudellaan on aloitettu IFLAN strategiaprosessi vuonna 2017 laajoilla keskustelukierroksilla työryhmissä ja tapaamisilla eri puolilla maailmaa.

Kokouksessa julkaistiin uusi strategia vuosille 2019–2024. Sen yhtenä tavoitteena on uudistaa IFLAN rakennetta vuonna 2021. Luonnos uudistuksesta valmistuu seuraavaan yleiskokoukseen mennessä, joka pidetään ensi vuonna Dublinissa.

Hyväksytty strategia nojaa neljään pilariin:

1. Kirjastojen äänen kuuluvuuden lisääminen globaalisti
2. Innostaminen ammattialamme käytänteiden kehittämiseen
3. Kirjastokentän yhdistäminen ja voimaannuttaminen
4. Organisaation optimointi.

Samassa yhteydessä korostettiin, että onnistuakseen tämä edellyttää toimia kaikilta IFLAN jäseniltä. Kokouksessa toistettiin viestiä, jaettiin julistetta ja rintanappeja teemalla, jonka sanoma on *We are IFLA #WeAreIFLA*. Yhdessä toimiessa kirjastoalalla on voimaa. IFLAN uusi Strategia löytyy osoitteesta: <https://www.ifla.org/strategy>. Visiona

on vahva ja yhtenäinen kirjastokenttä, joka toiminnallaan turvaa lukutaitoiset, informoidut ja osallistuvat yhteiskunnat.

Kongressin teema *Libraries: Dialogue of Change* linkittyi erinomaisesti puheenjohtajakauden teemaan *Libraries, Motor of Change*. Pérez-Salmerón painotti puheenvuoroissaan dialogin merkitystä demokratian turvaajana ja ainoana tapana jakaa ideoita, hallita muutosta ja vahvistaa kirjastoalaa. Dialogi on paras tapa turvata ilmaisuvapaus ja tiedon vapaa saatavuus paremman tulevaisuuden takeeksi.

Seuraavana puheenjohtajana aloittaa Christine MacKenzie Australiasta ja hänen seuraajakseen on valittu IFLAN entinen varainhoitaja Barbara Lison Saksasta.

Dialogia muutoksen tueksi ja yhteiseksi hyväksi

Konferenssin avasi vahva puheenvuoro Ateenan yliopiston Euroopan tutkimuksen emeritus professori Loukas Tsoukalisilta. Keskeisinä teemoinaan hänellä olivat meneillään olevat suuret mullistukset, mm. ilmastonmuutos ja geopoliittisten voimasuhteiden murros – lännen vahva asema on murtumassa, itä on vahvistumassa.

Teknologinen kehitys ja innovaatiot ovat jättäneet jälkeensä voittajien lisäksi myös uhreja. Epätasa-arvoa ei ole enää ainoastaan maiden välillä vaan enenevässä määrin maiden sisällä. Ihmisen toiminta on uhka maapallolle ja tuleville sukupolville.

Tsoukalis totesi, että kreikan kielestä on peräisin kaksi keskeistä sanaa: demokratia ja demagogia. Jälkimmäinen tarkoittaa puhujaa, joka pyrkii tarkoituksellisesti esittämään yksinkertaistetusti monimutkaisiin haasteisiin mahdollisimman helpot ratkaisut. Tällaiset poliittiset henkilöt kylvävät jalansijaa kätteettömälle ja vaaralliselle populismille. Hän korosti, että Euroopan unioni eri maiden sopimuksenvaraisena liittona on projekti, joka on osoittautunut toimivaksi, myös Britannian nyt irrottautuessa siitä. Jotta onnistumme jatkossakin, tarvitsemme dialogia muutosten hallinnassa ja yhteisen, kestäväen kehityksen varmistamisessa. Kirjastoilla on tärkeä tehtävä maailman muistitiedon vartijan ja tiedon säilyttäjänä sekä keskeinen rooli

teknologioiden hyödyntämisessä tässä tehtävässään.

Avoim julkaiseminen tuo tasa-arvoa

Tieteellisten kirjastojen näkökulmasta mielenkiintoisia esityksiä olivat erityisesti avoimeen tieteseen ja julkaisemiskulttuurin muutokseen liittyvät teemat.

IFLAN entinen presidentti, Etelä-Afrikan Stellenboschin yliopiston kirjasto- ja informaatiopalveluiden johtaja Ellen Tise nosti esityksessään esille seikan, joka yleensä unohtuu suomalaisessakin keskustelussa avoimesta julkaisemisesta: Hyvin toteutettuna avoim julkaiseminen tukee myös eri maantieteellisten alueiden ja eri tieteenalojen välistä tasa-arvoa tieteellisen julkisuuden ja aineistojen saatavuuden toteutumisessa.

Etelä-Afrikassa tehdään kansallista tiekarttaa avoimesta tietestä. Tise korosti, että tieteesä on edelleen voimassa kolonialistisia rakenteita, joissa pohjoinen tuottaa tietoa etelän käytettäväksi, vaikka tiedon tuottamisen ja käyttämisen tulisi olla tasa-arvoista ja globaalia.

Etelä-Afrikassa on tietoisesti siirrytty vihreään avoimeen julkaisemiseen, koska se mahdollistaa ensinnäkin edullisen tavan julkaista tutkimusta ja toiseksi myös kehitysmaiden äänen kuulumisen kansainvälisessä tutkimuskentässä. Tisen omassa yliopistossa tämä on tarkoittanut myös omien avointen lehtien julkaisemista, mikä

on lisännyt paikallisten tutkijoiden näkyvyyttä ja vaikuttavuutta.

Rashidah Bolhassan Malesian Sarawak State -kirjastosta kertoi, että Malesiassa paikalliskulttuurista ja sen tuotoksia on päästy vasta viime aikoina julkaisemaan ja jakelemaan laajasti. Kolonialistiset rakenteet vaikuttivat ennen maan itsenäistymistä sekä siihen, mitä voitiin julkaista, että siihen, mikä katsottiin julkaisemisen arvoiseksi. Heidän esityksensä toi hyvin esille sen, kuinka paikallisten aineistojen avoin julkaiseminen lisää kulttuurista ja tiedollista moniarvoisuutta ja monipuolisuutta. Vertaaminen lajiston köyhtymiseen luonnossa antoi hyvän kuvan siitä, mitä yksiulotteinen julkaisukulttuuri voi saada aikaan maailmassa.

Kohti avointa ja tasa-arvoista tiedettä

Joissain IFLAN esityksissä tuli esiin, että kirjastojen perustyö hankkia, järjestää ja saattaa käyttöön erilaisia aineistoja tulee rikkaammaksi digitaalisessa tekoälymaailmassa. Tämä tarkoittaa osaamisen uudistamista, uusien työkalujen luomista ja ennen kaikkea kirjaston palveluiden integroimista erilaisiin digitaalisiin toimintaympäristöihin ja kaikkeen inhimilliseen tekemiseen.

Avoin tiede näyttää vakiinnuttavan asemansa tieteen toimintamallina ja

Avoin tiede näyttää vakiinnuttavan asemansa tieteen toimintamallina ja akateemisilla kirjastoilla on tässä keskeinen rooli.

akateemisilla kirjastoilla on tässä keskeinen rooli. Avoimuuteen liittyvät tekijän ja käyttäjän oikeudet ja tietoisuus niistä ovat keskeisiä työkaluja tutkijoille, opettajille ja opiskelijoille.

E erityisen tärkeää on kouluttaa uudet opiskelijat ymmärtämään

tutkimuksen avoimuuden merkitys omassa toiminnassaan, jotta he olisivat tulevaisuuden aktiivisia toimijoita tasa-arvoisen globaalin tutkimusmaailman synnyttämisessä. Tässä on meillä Suomessakin vielä tekemistä.

Postereissa uusia avauksia

Postereista palkittiin Liettuan kansalliskirjaston posterit, joka käsitteli makerspace-konseptiä kirjastossa. Tällä pyrittiin muuttamaan kirjaston perinteistä kuvaa digitaalisena aikana osallistamalla käytännön toiminnalla kirjaston käyttäjiä.

Hämeenlinnan kaupunginkirjaston Avolava-posterilla esiteltiin kirjaston mahdollisuutta tuoda elävää musiikkia kirjastoon. Aihe herätti mukavasti kiinnostusta, sillä tapahtuma ei vaadi erityisiä lavaratkaisuja – ainoastaan äänentoistovälineet ja maton, jolla esiintymisalue rajataan. Myös hyvä informointi käyttäjille ja tilausuuden ennakkomarkkinointi useilla kanavilla on ollut onnistumisen kannalta tärkeää.

Arkansasin yliopisto esitteli posterillaan kirjastorakennuksen laajen-

nushanketta. Hankkeessa oli päädytty puurakentamiseen uudella tekniikalla. Mielenkiintoiseksi asian teki se, että kyseinen rakennustekniikka ja puutavara tuotettiin Itävallasta. Alueella on runsaasti metsäteollisuutta, mutta raaka-ainetta ja osaamista ei saatu läheltä. Nyt vastaavia julkisia rakennushankkeita toteutetaan useampia ja alueen teollisuus on myös hyötynyt tästä. Kirjastojen yhteiskunnallista vaikuttavuutta hyvin edustava esimerkki.

Korean kansalliskirjasto esitteli vuonna 2014 käynnistynyttä projektia, jossa kerätään ja analysoidaan yleisten kirjastojen bibliografista, asiakastietojaa ja lainausdataa. Data-analyysit ovat käytettävissä Solomon-alustalla ja Data for Library -palvelussa. Kirjastot saavat tietoa mm. eniten lainatuista kirjoista koko maan, alueen tai ikäryhmien tasolla. Eri maiden tietosuojakäytännöissä ja kulttuurillisissa lähestymistavoissa on huimia eroja.

Tiedon louhinta ja tekoäly

Kirjastoille tekoäly ja nopeasti kehittyvä älykäs semanttinen verkko aiheuttavat myös tarpeen kehittää ja jopa muuttaa toimintatapoja. Jo nyt on tarjolla sovelluksia, jotka pystyvät löytämään digitaalisista teksteistä avainsanoja ja linkittämään niitä toistensa kanssa tiedonhaun tueksi. Tässä työssä kirjastojen luomat linkitetyn datan käsittelyä tukevat sanastot ja muut rakenteiset tietämyskannat ovat erityisen tärkeitä, jotta tiedonhaun tarkkuus säilyisi jatkossakin.

Tekoölyyn ja käyttäjien mallintamiseen perustuvat sovellukset ovat tuossa myös kirjastojen asiakaspalvelun tueksi. Hyvänä esimerkkinä tästä oli Oodi-kirjaston yhteyteen tehty asiakaspalvelija-sovellus. Se osaa suositella käyttäjälleen teoksia ohjelmistoon mallinnettujen käyttäjätyyppien kautta.

Ajattelemisen ja sananvapauden vapauden puolesta - FAIFE 20 vuotta

IFLAN Freedom of Access to Information and Freedom of Expression neuvoa antava komitea (FAIFE), juhli tänä vuonna 20 vuotta täyttävää *Intellectual Freedom* -julistusta. Teknologian kehitys ja mahdollisuudet haastavat kirjastot. Pyrkimys suitsia valeuutisia ja vihapuhetta sekä taistelu tekijänoikeuden rikkomuksia vastaan voi helposti johtaa liiallisiin rajoituksiin. Teknologinen kehitys tarkoittaa, että yhä enemmän kyetään valvomaan ja muokkaamaan sitä, mitä ihmiset pääsevät näkevät verkon kautta. Lisäksi teknologia mahdollistaa mm. kehon- ja kasvojen tunnistusmekanismit ja niiden kytkennän erilaisiin markkinointi- ja valvontamekanismeihin.

Siksi onkin hyvä ajoittain kerrata mielessään julistuksen keskeinen viesti: Kirjaston käyttäjillä on oikeus henkilökohtaiseen yksityisyyteen ja anonyymiteettiin. Kirjastonhoitajat ja muu kirjaston henkilökunta eivät saa paljastaa käyttäjien tai käytettyjen materiaalien tietoja kolmannelle osapuolelle. Asian tärkeys korostui videoyhteydel-

lä puhuneen turkkilaisen journalistin Ahmet A. Sabancın puheenvuorossa, joka karulla tavalla kuvasi poliittisesti rajoitetun sananvapauden rajoja kotimaassaan.

Palkintoja suomalaisille

Entinen Kansalliskirjaston johtaja Kai Ekholm palkittiin mitalilla huomattavista ansioista ja työstään IFLASSA. FAIFEN puheenjohtajana vuosina 2009–2013 toiminut Ekholm sai mitalin tunnustuksena saavutuksistaan sanan- ja ilmaisunvapauden puolustajana.

Celian asiakkuusjohtaja Minna von Zansen aloitti kautensa IFLAN hallituksessa. Helsingin kaupunginkirjasto Oodi valittiin vuoden kirjastoraken-

nukseksi 19 ehdokkaan joukosta. Myös Vantaan ja Espoon kaupunginkirjastot saivat tunnustuspalkinnot. Kaiken kaikkiaan tämä oli Suomelle ja suomalaisille kirjastoille erityisen ilahduttava ja menestyksenkäs vuosi, josta voimme kaikki olla erityisen ylpeitä!

Noudattakaamme siis IFLAN väistyvän puheenjohtajan Pérez-Salmerónin kehotusta ”Älkää arastelko, olkaa rohkeita”. Rohkeudesta hän otti esimerkiksi sen, että hän opetteli englanninkielen vasta 35-vuotiaana ja on käyttänyt sitä rohkeasti esiintyessään ja neuvotellessaan eri puolilla maailmaa. Ryhtykäämme siis rohkeasti dialogiin meille tärkeiden teemojen puolesta kaikissa mahdollisissa yhteyksissä. ✦

Kirjoittajat

PÄLVI KAIPONEN
STKS:n puheenjohtaja
puheenjohtaja@stks.fi

JARMO SAARTI
Kirjastonjohtaja
Itä-Suomen yliopiston kirjasto
jarmo.saarti@uef.fi

